

ГІДРОНІМЫ БРЭСЦКАГА РЭГІЁНА

Т. Л. Табалевіч, А. В. Шчэрба

УА «Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт», Брэст, Беларусь,
13totale@mail.ru

Анатацыя

У артыкуле даследуюцца ўласныя назвы вадаёмаў Брэстчыны, высвятляецца гісторыя і асаблівасці паходжання гідронімаў, лінгвістычныя, пазалінгвістычныя, этналінгвістычныя вытокі назваў вадаёмаў, прыводзяцца прыклады заданняў па вызначанай тэмеўрамках рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу ў працэсе вывучэння дысцыпліны «Беларуская мова. Прафесійная лексіка» для студэнтаў першага курса факультэта інжынерных сістэм і экалогіі.

Ключавыя словы: тапонім, гідронім, айконім, антрапонім, лінгвакультуралагічны падыход, афіксальны спосаб, безафіксальны спосаб, лінгвістычны, пазалінгвістычны, этналінгвістычны.

HYDRONYMS OF BREST REGION

T. L. Tabalevich, A. V. Shcherba

Abstract

The article presents some research about proper names of the water reservoirs in Brest region, Belarus. The research covers the history and peculiarities of origin of the hydronyms. The authors specify linguistic, extra-linguistic, ethno-linguistic origin of the reservoirs' names and provide tasks within the topic by realizing a linguo-culturological approach to teaching the discipline "Belarusian Language. Professional Vocabulary" to the first-year students of the Faculty of Engineering Systems and Ecology.

Keywords: toponym, hydronym, placename, anthroponym, linguo-culturological approach, affixal way of word-building, non-affixal way of word-building, linguistic, extra-linguistic, ethno-linguistic origin.

Навучанне беларускай мове ў вышэйшай навучальнай установе на аснове лінгвакультуралагічнага падыходу забяспечвае ўсведамленне студэнтамі мовы як феномена культуры, у якім знайшлі адбітак яе праяўленні; авалоданне мовай як сродкам спасціжэння нацыянальнай і сусветнай культуры; выпрацоўку здольнасці карыстацца культуразнаўчымі звесткамі з мэтай забеспячэння працэсу маўленчых зносін.

У БрДТУ рэалізацыя лінгвакультуралагічнага падыходу адбываецца ў працэсе вывучэння курса «Беларуская мова. Прафесійная лексіка». Вывучэнне тапаніміі – адзін з асноўных кірункаў лінгвістычнага краязнаўства. Вынікі і палажэнні па тэме могуць быць выкарыстаны ў навучальным працэсе пры выкладанні дысцыпліны «Беларуская мова. Прафесійная лексіка» для студэнтаў першага курса ўсіх спецыяльнасцей і, менавіта, для студэнтаў факультэта інжынерных сістэм і экалогіі, якія вучацца па спецыяльнасці «Прыродаахоўчая дзейнасць».

Частку лінгвакультуралагічнага блока складае тэма «Гідронімы Брэсцкага рэгіёна», засваенне якой узбагачае веды студэнтаў пра беларускую тапаніміку, вывучэнне якой цесна звязана з матэрыяльнай і духоўнай культурай народа і таму патрабуе ўліку не толькі лінгвістычных, але і гістарычных, геаграфічных, прыродных, сацыяльна-эканамічных і іншых фактараў.

Выкладчык знаеціць студэнтаў з тэрмінам «гідронім» - гэта адзін з класаў тапонімаў – назваў водных аб'ектаў: рэк, азёраў, заліваў, праліваў, каналаў. Вывучэннем гідронімаў займаецца навука гідратапаніміка. Назвы водных аб'ектаў захоўваюцца на працягу тысячагоддзяў, таму гідронімы маюць вельмі высокую гістарычную і культурную каштоўнасць. Аналіз гідронімаў дазваляе высветліць шляхі і напрамкі засялення народаў, сувязі паміж разнастайнымі этнасамі і гістарычную змену аднаго этнаса іншым, узнавіць геаграфічныя ўмовы мясцовасці, гістарычныя падзеі гістарычнае мінулае. Няпростая задача - высвятленне лінгвістычных, пазалінгвістычных, этналінгвістычных вытокаў назваў вадаёмаў Брэсцкага рэгіёна.

Вывучэнне гідронімаў Брэсцкага рэгіёна на занятках пачынаецца з падрыхтоўчай работы, якая адбываецца наступным чынам:

- арганізуецца тапанімічна язбіральніцкая дзейнасць студэнтаў праз вывучэнне гісторыі, этнаграфіі, геаграфіі краю, знаёмства з архіўнымі дакументамі;

- прапануецца знаёмства з тэарэтычнай базай праз навуковыя выданні вядомых беларускіх тапанімістаў, напрыклад В. Жучкевіча, І. Янкіна, А. Рогалева і г.д.;

- праводзіцца апытванне мясцовых жыхароў з занатоўваннем гістарычна-этымалагічных звестак на картцы.

Пасля правядзення падрыхтоўчай работы студэнты ведаюць, як называюцца рэкі, рэчкі, ручаі, азёры, каналы, пратокі, рукавы, якія знаходзяцца на абследаванай тэрыторыі. Па магчымасці студэнты ўказваюць даўжыню, шырыню, глыбіню, хуткасць цячэння, колер вады, характар рэчышча, дна, берагоў (гліністыя, пясчаныя, камяністыя, глеістыя, багністыя), асаблівасці поплаву (шырокі, вузкі, балоцісты).

Далей праводзіцца словаўтваральных аналіз гідронімаў:

- афіксальныя (Мухавец, Лясная, Вісліца, Жабінка, Бобрык, Артычанка, Зяльвянка, Лахозва, Асіпоўка, Ружанка, Трасцяніца) і безафіксальныя гідронімы (Ясельда, Рыта, Гарынь, Бусяж, Іса, Лань, Моўчадзь, Нача, Няслуха, Смердзь, Цна, Шчара);

- гідронімы-словазлучэнні па сваёй колькасці яўна саступаюць афіксальным і безафіксальным гідронімам (Заходні Буг, Таямнічае возера, Белае возера, Чорнае возера, Рагазнянскае возера).

Многія гідронімы адлюстроўваюць велічыню і форму рэк і азёраў, а таксама іх колер і глыбіню (возера Белае, Чорнае). Некаторыя назвы гідронімаў звязаныя з назвамі жывёл і раслін (рэкі Мышанка, Мухавец, Змейка, Лань, Жабінка, Бобрык). Назвы некаторых азёраў і рэк гавораць пра характар берагоў. Асобны тып гідронімаў – антрапанімічныя гідронімы (рэкі Асіпоўка, Ведзьма, Няслуха).

Праз вывучэнне гідронімаў на занятках па беларускай мове актывізуецца паўтарэнне і замацаванне наступных фанетычных, граматычных, арфаграфічных і марфалагічных тэм:

- фанетычныя асаблівасці беларускай мовы (Моўчадзь, Смердзь, Днепра-Бугскі канал)

- правапіс галосных о,э, а (рэкі – рака, воды - вада);

- правапіс прыстаўнога в- (возера- азёры);

- правапіс спалучэнняў зычных (Днепра-Бугскі канал);

- правапіс е, ё, я (Няслуха, Зяльвянка);

- правапіс зычных д-дз, т-ц (Ведзьма, Прыпяць, Смердзь, Трасцяніца, Ствіга);

- правапіс галосных у складаных словах (вадасховішча, вадаадвод, вадаспад);

- правапіс у-ў (Моўчадзь, Асіпоўка, Нарэўка);

- правапіс зацвярдзелых зычных (Бобрык, Грыўда);

- склонавыя формы назоўнікаў 1-га, 2-га, 3-га скланенняў (Няслуха – Няслусе, Зяльвянка – Зяльвянцы, Стыр – Стыра, Бобрык – Бобрыка, Смердзь – Смердзю, Прыпяць – Прыпяцю);

- правапіс вялікай літары.

Вядома, што фарміраванне навыкаў прафесійна-моўных зносін адбываецца падчас работы з тэкстам навуковага стылю мовы. Тэкст – асноўны элемент заняткаў. Пры рабоце з тэкстам выпрацоўваюцца наступныя неабходныя для фарміравання навыкаў і здольнасцей пісьмовага і вуснага навуковага маўлення аперацыі:

- семантызацыя лексікі;

- словаўтваральныя мадэлі;

- тыповыя спосабы выражэння асноўных сэнсавых значэнняў у простым і складаным сказах;

- фарміраванне моўных навыкаў выкарыстоўвання розных граматычных канструкцый падчас зносінаў па прафесійных тэмах;

- сэнсавы аналіз абзаца і тэкста;

- складанне планаў і канспектаў;

- аднаўленне інфармацыі па плане.

Сучасная лінгвістыка зыходзіць з палажэння аб сістэмным характары мовы і яго рэалізацыі ў тэксце. Сістэмны прынцып істотны не толькі для апісання моўнай сістэмы, але і прыёмаў вывучэння тэксту як цэласнага феномену:

- у тэкстах моўны матэрыял, які вывучаецца, паўстае ў яго натуральным функцыянаванні;

- у тэксце мы назіраем вынік сінхроннага ўзаемадзеяння ўсіх узроўняў моўнай сістэмы;

- тэкст выступае як важнейшы стылеўтваральны фактар функцыянальных варыянтаў літаратурнай мовы;

- у тэксце ўдакладняецца значэнне слова, г.зн. знікае яго шматзначнасць;

- тэкст заўсёды адлюстроўвае вызначаныя ментальныя характатыстыкі носьбітаў мовы і / або мікрасоцыума [4, с.16]

Праца з тэкстам мае шэраг асаблівасцей: пры атборы тэкстаў для практычных заняткаў неабходна ўлічваць прафесійна-арыентаванае навучанне студэнтаў, трэба прадугледжваць магчымасць рэальнага выкарыстоўвання атрыманай з тэксту інфармацыі ў бягучай або бліжэйшай вучэбна-прафесійнай дзейнасці студэнтаў.

Падрыхтоўка студэнта з ўлікам яго будучай прафесійнай дзейнасці немагчыма без сістэматычнай працы над тэрміналагічнай лексікай.

Прывядзём прыклад заданняў да тэксту “Рака Ясельда”.

Рака Ясельда

Рака Ясельда працякае ў *Брэсцкай вобласці* на паўднёвым захадзе Беларусі і з’яўляецца левым прытокам Прыпяці. Яна працякае праз Днепра-Бугскі канал у горадзе Пінску, злучаючыся з ракой Мухавец. На Ясельдзе пабудаваны два *вадасховішчы*. У асноўным тут пераважае забалочаная мясцовасць, а дзе-нідзе берагі Ясельды абрывістыя. Рака Ясельда расцягнулася на 250 кіламетраў. Плошча *вадазборнага* канала – 7790 кіламетраў. Вадазбор знаходзіцца на паўночным захадзе Палесся. Даліна ракі невыразная. У некаторых месцах напамінае трапецыю. На Ясельдзе стаіць горад *Бяроза*, а таксама пасёлкі і вёскі – Стрыгінь, Высокае, Спорава. Адміністрацыйная мяжа Брэсцкай і Гродзенскай *абласцей* знаходзіцца побач з вытокамі ракі. Каля Бярозы і вёскі Сенін рака вывучаецца двума гідралічнымі пастамі. Па сваіх формах рака Ясельда звільстая, цячэ зігзагамі па раўніннай мясцовасці і мае ў асноўным абрывістыя, крутыя берагі. Шырыня даліны складае ў розных месцах ад 4 да 8 км. У пачатку русла пераважае *цячэнне* хуткасцю 1 км / ч. Раслінны свет у даліне ракі прадстаўлены *вольхамі*, дубамі, соснамі, бярозамі. У цэлым *лясістасць* складае каля 30%. Большую частку прасторы ахопліваюць травяныя балоты на нізінах. Рака Ясельда адносіцца да раўнінных патокаў, таму тут і пераважае *характэрная* для раўнін расліннасць.

Заданне 1. Прачытайце тэкст, звяртаючы ўвагу на акцэнталагічныя нормы.

Заданне 2. Выпішыце з тэксту словы, правапіс якіх адрозніваецца ад вымаўлення. Запішыце фанетычную транскрыпцыю.

Заданне 3. Выпішыце з тэксту тапонімы і перакладзіце на рускую мову. Вызначце сярод іх айконімы і гідронімы.

Заданне 4. Вызначце спосаб утварэння гідронімаў.

Заданне 5. Раствлумачце правапіс выдзеленых слоў.

Заданне 6. Выпішыце з тэксту назоўнікі 1-га скланення і пастаўце іх у Д.ск. Раствлумачце правапіс канчаткаў.

Заданне 7. Выпішыце з тэксту назоўнікі 3-га скланення і пастаўце іх у Т.ск. Раствлумачце правапіс канчаткаў.

Заданне 8. Выпішыце з тэксту назоўнікі 2-га скланення і пастаўце іх у Р. і М. ск. Раствлумачце правапіс канчаткаў.

Заданне 9. Запішыце лічэбнікі з тэксту пропісцю. Вызначце іх разрад і растлумачце правапіс.

Заданне 10. Падзяліце тэкст на абзацы і складзіце план.

Выяўлена, што часцей за ўсё ў тапаніміцы Брэсцкага рэгіёна ўжываюцца словы ўсходнеславянскага паходжання: Белае возера, Чорнае возера, Вісліца,

Жабінка, Зяльвянка, Лясная, Мухавец, Мышанка, Няслуха, Піна, і г.д. Але такія назвы рэк як Ясельда і Грыўда маюць балтскае, яцвяжскае паходжанне і разам з іншымі гідронімамі, якія заканчваюцца на – da адносяцца да рэгіёна нёманска-бугска-дняпроўскага вадападзелу. Лінгвіст У.М. Тапароў вылучаў элемент –da з балтскага *uda «вада».

Малюнак 1 – Рака Ясельда

Легенды пра паходжанне назваў рэк, азёраў могуць быць самыя розныя і часта не супадаюць з навуковымі этымалагічнымі версіямі. Напрыклад, пра назву ракі Ясельда існуе некалькі прыгожых і загадкавых легенд. У адной з такіх гісторый размова ідзе пра тураўскага князя Святаполка, які падчас палявання сустрэў у тутэйшых мясцінах дзяўчыну-пявунню з імем Яся і так закахаўся ў яе, што забыўся на дзяржаўныя справы і на сваю сям'ю. Дружына князя і яго сям'я былі незадаволены: адны прапаноўвалі забіць Ясю, іншыя – скінуць з прастола самога Святаполка. І тады ахвярнае каханне штурхнула Ясю ў хвалі ракі, на беразе якой яны сустрэліся ўпершыню з князем. З таго часу рака атрымала назву Ясельда.

У наш час разбураецца традыцыйная беларуская вёска і разам з ёю знікае багаты пласт мікратапанімічнай лексікі, які назапашваўся на працягу стагоддзяў. Таму важна занатаваць аповеды мясцовых жыхароў пра назвы ракі, возера, вескі, горада, вызначыць гісторыю і асаблівасці паходжання гідронімаў Брэсцкага рэгіёна, выкарыстоўваючы аналітычны, храналагічны, параўнальны, картаграфічны метады; сістэматызаваць звесткі аб назвах рэк, рачулак, ручаёў, азёраў, што знаходзяцца на даследаванай тэрыторыі, па магчымасці выявіць звесткі аб месцы, адкуль яны бяруць пачатак і куды ўпадаюць; пры неабходнасці і магчымасці ўдакладніць даўжыню, шырыню і глыбіню, характар берагоў, дна і рэчышча. Тапанімічная праца можа быць раскрыта студэнтамі ў

творчых працах, сачыненнях, рэфератах і пераказах, прысвечаных роднаму краю.

Такім чынам, праца з гідронімамі Брэсцкага рэгіёна пад кіраўніцтвам творчага, ініцыятыўнага выкладчыка можа стаць выдатным сродкам навучання, выхавання ў студэнтаў дапытлівасці, назіральнасці, развіцця патрыятычных пачуццяў, а таксама ўводзінамі ў спецыяльнасць.

Спіс цытаваных крыніц

1. Жучкевич, В.А. Топонимика Белоруссии / В.А. Жучкевич. – Минск: Наука техника, 1968. - 184 с.
2. Топоров, В.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья / В.Н Топоров. – М: Издательство АН СССР, 1962. – 271 с.
3. Река Ясельда – описание и характеристика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: FB.ru. – Дата доступа: 14.09.2021.
4. Чумак, Л.Н. Текстцентрическая концепция обучения языку на пороге XXI века / Л.Н. Чумак. – Вестник БООПРЯИ. – 2003. - №1. с. 16-19.
5. Валугева, Т.Л. Формирование навыков профессионально-речевого общения при работе с текстом научного стиля речи / Т.Л. Валугева// Нацыянальна-культурны кампанент у дыялектнай і літаратурнай мове: матэрыялы Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі, Брэст, 18-19 кастрычніка 2012 г. – Брэст “Альтэрнатыва”. – 2013. – 30с.
6. Савицкая, Н.Е. Актуальность отбора текстов научного стиля / Н.Е. Савицкая // Материалы III Международной научно-практической конференции. – Минск : 2009. – 227 с.
7. Яшкін, І.Я. Беларускія геаграфічныя назвы / І.Я. Яшкін. – Мінск, 1972.
8. Мезенка, А.М. Беларуская анамастыка / А.М. Мезенка. – Мінск, 1997.
9. Лемцюгова, В.П. Беларуская айканімія / В.П. Лемцюгова. – Мінск, 1970.
10. Лыч, Л.М. Назвы зямлі беларускай / Л.М. Лыч. – Мінск, 1994.
11. Аляхновіч, М.М. Лінгвакраязнаўства : вучэб.-метадыч. дапаможнік для студ. філал. фак. / М.М. Аляхновіч, Л.В. Леванцэвіч. – Брэст : Выдав. БрДУ. – 2006.
12. Маслова, В.А. Лингвокультурология : учебное пособие / В.А. Маслова. – М. Наследие, 1997.
13. Чумак, Л.Н. Лингвокультурная характеристика синтаксических систем русского и белорусского языков / Л.Н. Чумак. – Минск, 1997.
14. Головин, Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 105 с.
15. От Берестья до Бреста из века в век. – Брэст : Изд-во С.Б. Лаврова, 2002. – 230 с.